

gelenler âlimler tarafından verilen dersleri takip etmekte serbestti. Karaviyyîn Medresesi'nde verilen dersleri dinlemek için gündüzleri belirli bir saatte dükkânların kapanması âdet haline gelmişti.

Caminin külliyesinde yer alan Karaviyyîn Kütüphanesi ayrı bir önem taşımaktadır. Karaviyyîn Camii'nin yapılmasıyla birlikte mushaf lar ve bazı hadis kitapları özel bir bölümde yer alıyordu. Bunun dışında saray, medrese kütüphaneleri ve özel şahıslara ait kütüphaneler de vardı. Bütün bu koleksiyonlar Karaviyyîn Kütüphanesi'nin çekirdeğini teşkil etmiştir. Merînî hükümdarlarından Ebû İnân el-Merînî Karaviyyîn Camii'nde bir kütüphane oluşturmuştur. Kapısı üzerinde yer alan kitâbeden Cemâziyelevvel 750'de (Temmuz 1349) yapıldığı, hükümdarın buraya çeşitli kitaplar vakfettiği ve kütüphanenin işleyişiyle ilgili bazı kurallar koyduğu anlaşılmaktadır. İbn Haldûn, meşhur eseri *el-İber*'in bir nüshasını Karaviyyîn Kütüphanesi'ne vakfedilmek üzere gönderdiğini kaydeder (*Muḳaddime*, I, 290). Yazma eserler açısından İslâm dünyasının en zengin kütüphanelerinden biri olan Karaviyyîn Kütüphanesi'nde kâğıt ve ceylan derisi üzerine yazılmış, aralarında Sultan Ahmed el-Mansûr tarafından hediye edilmiş olanın da bulunduğu çeşitli mushaf lar yer alır. Dinî eserlerin yanında tıp, felsefe ve matematik bilimine ait kıymetli eserler mevcuttur. Bunların önemli bir kısmı Abbâsîler döneminde yapılmış tercüme lerdir ve bunlar arasında Yuhannâ dönemine ait bir İncil de bulunmaktadır.

Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn'in ve diğer bazı hükümdarların saray kütüphaneleri Karaviyyîn'e nakledilmiştir. 685'te (1286) Kastilya kralı olan IV. Sancho ile Merînî Ebû Yûsuf Ya'kûb arasında yapılan antlaşmadan sonra Fas'a gönderilen on üç deve yükü kitap Karaviyyîn Kütüphanesi'ne konmuştur. Filâfliler'den Mevlây İsmâ'il'in esir alınan her hıristiyanı 100 kitap karşılığında serbest bırakması koleksiyonları zenginleştirmiştir. Gerek Filâfliler gerekse Sa'dîler ve onlardan sonra gelenler Karaviyyîn Kütüphanesi'ni geliştirmek için büyük çaba göstermişlerdir. Günümüzde Karaviyyîn Kütüphanesi Fas'ın en önemli millî kütüphanelerinden biridir. Muhammed Âbid el-Fâsî, Karaviyyîn Kütüphanesi'nde bulunan yazmaların katalogunu neşretmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Bekrî, *el-Mesâlik*, II, 795-798; Yâkût, *Mu'cemû'l-büldân*, IV, 230; İbn Ebû Zer', *el-Enisû'l-mutrib*, Rabat 1973, s. 54-76; İbn Ferhûn, *ed-*

Dibâcû'l-müzheb, II, 239; İbn Haldûn, *Muḳaddime*, I, 290; İbnü'l-Kâdî, *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973, I, 27, 52-78; Selâvî, *el-İstikşâ*, I, 29, 76-78; *Câmi'atü'l-Karaviyyîn fi zikrihe'l-mi'etî ba'de'l-elf: 245-1379*, Muhammediye, ts. (Vezâretü't-terbiyeti'l-vatanî); Roger le Tourneau, *Fâs fi 'aşri Beni Merîn* (trc. Nikola Ziyâde), Beyrut 1967, s. 21, 28-29, 38, 174, 193; Abdülhâdî et-Tâzî, *Câmi'u'l-Karaviyyîn*, Beyrut 1972, I-III; a.mlf., *Câmi'atü'l-Karaviyyîn*, Muhammediye, ts. (Vezâretü't-terbiyeti'l-vatanî); Muhammed Âbid el-Fâsî, *Fihrisü maḥḥûḥâtü'l-Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1399-1400/1979-80, I-II; Hüseyin Münis, *el-Mesâcid*, Küveyt 1981, s. 188-193; a.mlf., *Târîḥu'l-Magrib ve ḥadâretüh*, Beyrut 1992, I, 289, 389, 411, 413, 415; T. Burckhardt, "Fez", *City of Islam*, Cambridge 1992, s. 3, 8-9, 109-128; Muhammed el-Fellâh el-Alevî, *Câmi'u'l-Karaviyyîn ve'l-fikrû's-selefî: 1873-1914*, Dârülbeyzâ 1994, s. 19 vd.; G. Deverdun, "al-Karaviyyîn", *El²* (İng.), IV, 632-635; İbrâhim Harekât, "Fas", *DîA*, XII, 188-190, 200-202.

ABDÜLHÂDÎ ET-TÂZÎ

□ MİMARİ. Karaviyyîn Camii küçük bir camiden başlayarak çeşitli tamir, tâdilât ve genişletmeler sonucunda şimdiki şeklini almıştır. Caminin, özellikle mihrap duvarına dikey uzanan neflerden teşekkül etmiş ibadet mekânına sahip camiler yapmanın tercih sebebi olduğu bir muhitte mihrap duvarına paralel yatay neflerden müteşekkil bir ibadet mekânının bulunması ilgi çekicidir. İslâm âleminin batısındaki büyük camiler arasında yatay nefli plana sahip tek cami Karaviyyîn Camii'dir.

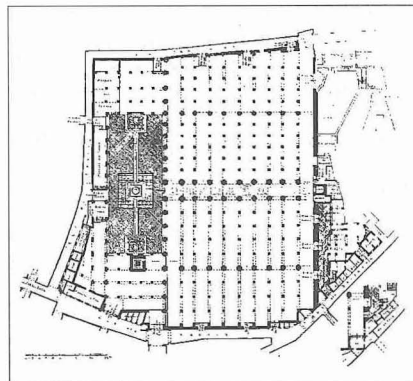
Başlangıçta kare şekline yakın ve basit bir üslûpta yapılan caminin malzemesinin önemli bir kısmı arsasından temin edilmiştir. Karaviyyîn Camii, kuzey-güney istikametinde on iki neften müteşekkil 32 m. kadar olup mevcut caminin dördüncü

ve yedinci yatay nefleri ve bu nefleri teşkil eden on iki kemer açıklığına tekabül eden 1248 m²'lik (39 × 32) bir alanı kaplamaktaydı. Caminin tavanından yüksek olmayan bir minare de yapılmıştı. İkisi avlu tarafında doğu ve batı yönünde bulunanlarla birlikte dört adet kapısı olan bu küçük caminin eski dış duvarlarından kible tarafında yer alanların izleri kemer sıraları arasında farkedilmektedir. Daha sonra yıkılarak kemerli sütun dizileri haline getirilen bu kısım ilk binanın ne şekilde tâdil edildiği hususunda da bilgi vermektedir.

IV. (X.) yüzyılın başlarında Fâtîmî idaresinde bir cuma camii olarak hizmet veren bina, Endülüs Emevîleri'nin müttefiki olan Berberî soyundan gelme Zenâte emîrlerinin bölgeyi egemenlikleri altına almalarıyla ilgiye mazhar oldu. Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman zamanında Fas'a hâkim olan Ahmed b. Ebû Bekir ez-Zenâti halifeden Karaviyyîn Camii'ni genişletmek için yardım ve izin istedi. III. Abdurrahman da Fas'a önemli miktarda para ve ustalar göndererek yardımda bulundu. Güney (kible) yönü hariç cami üç tarafından genişletildi ve dört kapı ilâvesiyle 4000 m²'lik bir alana ulaştı. Genişletme esnasında abdest alma mahalli ilâve edilmişti. Bu sırada yapılan ve günümüze kadar korunan minare Afrika'da ayakta kalan önemli bir İslâm eseridir. 344'te (955) inşasına başlanan minarenin ertesi yıl bitirildiği üzerindeki kitâbede kayıtlıdır. Kare bir kaide üzerinde yükselmekte olup üst tarafı yarım küre şeklindedir, yüksekliği ise yaklaşık 26,75 metredir. Kurtuba (Cordoba) ve İşbiliye'deki (Sevilla) minarelere benzerlik arzeden ve basit bir üslûpla yapılan minare 688'de (1289) bazı tamiratlar geçirdiyse de ilk şeklini korudu. Merînîler zamanında konulan kum ve güneş saatleriyle birlikte Karaviyyîn Camii'nin minaresi Fas'ta vakitlerin belirlendiği bir yer haline geldi. Eski avlunun ilâvelerle beraber ortadan kalkmış olması sebebiyle yeni bir avlu yapıldı. İbadet mekânının inşasında, dış duvarlarda taş kullanılmıştır. Yuvarlak at nalı biçiminde olan kemerler ve üzerlerindeki süslemelerde Endülüs etkisi açıkça görülür.

V. (XI.) yüzyılın ikinci yarısında Fas'ın Murâbîtlar'ın hâkimiyeti altına girmesinden sonra da camiye duyulan ilgi devam etti. Murâbîtlar hükümdarları arasında imar faaliyetleriyle meşhur olan Ali b. Yûsuf b. Tâşfîn 528'de (1134) camide önemli bir imar faaliyetine başladı. Daha önce yapı-

Karaviyyîn Camii'nin planı

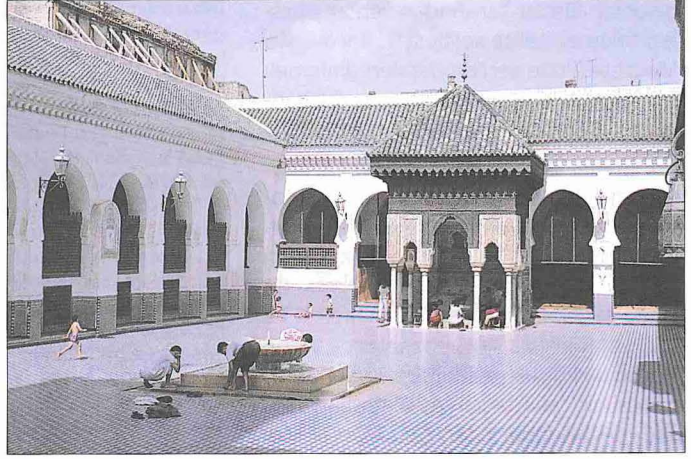
KARAVİYİN CAMİİ

lan genişletmenin asıl özellikleri korunarak mevcut bina genişliğiyle güney kısmı dahil olmak üzere ilâveler yapıldı. Fazla süslü binalar inşasını doğru bulmayan Murâbıt an'anesine uygun olarak bina içindeki sınırlı yerlerde kalan süslemelerin ağırlığını teşkil eden mihrap önü kısmı ve burayı örten mukarnaslı kubbe bu sırada teçhiz edildi. 531'de (1136) önemli ölçüde tamamlanan çalışmalar 537 (1143) yılına kadar sürdü. Caminin yeni minberi ise 538'de (1144) bitirildi. Muvahhidler devrinde bu yeni devletin anlayışına göre binanın iç süslemelerinin üzeri kapatıldı.

Karaviyyîn Camii içinde gerçekleştirilen son imar faaliyeti XVII. yüzyılda Sa'dî şerifleri devrinde olmuştur. Sa'dî Sultanı Abdullah b. Şeyh tarafından binanın avlusuna Endülüs anlayışını aksettiren ve Elhamra Sarayı'nın Aşlanlı Avlusunu hatırlatan, bir fiskiye ve havuz teşkilâtına da sahip olan iki küçük bina inşa ettirilmiş ve avluda düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenleme ve binalar tam mânasıyla Endülüs anlayışına uygun bir durum arzettekte olup Endülüs'ten gelen ustaların eseridir.

Mevcut şekliyle Karaviyyîn Camii, mihrap duvarına paralel on yatay nef ve onları mihraba dikey olarak kesen bir dikey neften ibaret ibadet mekânı ve içerideki neflere açılan yan neflere sahip bir avlu kısmından müteşekkil plana sahiptir. Sa'dî şerifleri tarafından düzenlenen bu avluya göre ibadet mekânının eksenini oluşturan dikey nefin durumu da tayin edilmiştir. İbadet mekânının en önemli kısmı olan ve mihrabın önemini gösteren bu dikey nefin yatay neflerle kesişmesi sebebiyle meydana gelen on bölmenin üzerinde sekiz kubbe ve iki tonoz örtüsü mevcuttur. Hepsini farklı mimari özellikler gösteren bu örtü sistemlerinin avludan girişteki ilki kare planlı ve stalaktitli şekilde inşa edilmiş olup beşinci ve yedinciden itibaren hepsi stalaktitli olarak düzenlenmiş bulunan değişik örtüler silsilesine giriş teşkil etmektedir. Mevcut binanın ölçüleri 85 x 70 m. olarak tesbit edilmektedir.

Murâbıt an'anesine göre sade bir biçimde süslenen caminin içinde önemli mimari kısımlar ve özellikle mihrap önündeki kubbe ve maksûre mahallî süslemesinin ağırlığını yansıtmaktadır. Murâbıt zevkine uygun akantusların hâkim olduğu kabartmalar boya kullanılarak zenginleştirilmiştir. Muvahhidler devrinde üstü

Karaviyyîn
Camii'nin
avlusundan
bir görünüşü

örtülen bu süslemeler Henri Terrasse tarafından açılmış olup bütün ihtişamıyla gözler önüne serilmiş bulunmaktadır. Mihrap XVIII. yüzyılda değiştirilmişse de mihrabın arkasında bulunan sekizgen odayı örten kubbe ilk şekliyle korunmuştur. Mihrapta akantuslu iki sütun başlığına rastlanırken Murâbıt süsleme geleneğine esas teşkil eden ve Endülüs an'anesiyle irtibatı bulunan bu süslemelere mihrabın arkasındaki odada da rastlanmaktadır. Caminin muhteşem minberi 538 (1144) tarihli olup Kurtuba'dan getirilmiş veya Kurtubalı bir ustaya yaptırılmıştır. Avluda yer alan ve Endülüs zevkini aksettiren çini süslemeler yine Endülüslü ustaların elinden çıkmış olup bütün ihtişamıyla göz doldurmaktadır.

Karaviyyîn Camii, diğer İslâm ülkelerindeki eserler gibi tek başına bir yapı olmayıp başta Kayseriyye adı verilen çarşı olarak öne çıkar. Caminin avlusu şehirdeki en büyük boş alandır ve cami ile bütünlük arzeder. Caminin çevresinde onun bir uzantısı olarak medreseler, görevliler için evler, haftalık toplantıların yapıldığı salonlar, kütüphaneler gibi unsurlar yer alır.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Terrasse, *La mosquée al-Qaraouiyyin à Fès avec une étude de Gaston Deverdun sur les inscriptions historiques de la mosquée*, Paris 1968; a.mlf., "La reviviscence de l'acanthé dans l'art hispano-mauresque sous les almoravides", *al-Andalus*, XXVI, Madrid 1961, s. 426-435; Abdülhâdî et-Tâzî, *Câmi'ü'l-Karaviyyîn*, Beyrut 1972, I-III; D. T. Rice, *Islamic Art*, London 1975, tür.yer.; G. Mitchell, *Architecture of the Islamic World*, London 1984, tür.yer.; J. Hoag, *Islam*, Stuttgart 1986, s. 49-51; T. Balbas, "Nuevas perspectivas sobre el arte bajo el dominio de los almoravides", *al-Andalus*, XVIII, Madrid 1952, s. 411-424; G. Deverdun, "al-Karaviyyîn", *EP* (İng.), IV, 632-633.

A. ENGİN BEKSAÇ

KARAY, Refik Halit (1888-1965)

Türk hikâyeci ve romancısı.

14 Mart 1888'de İstanbul Beylerbeyi'nde doğdu. Babası maliye başveznedarı ve Bank-ı Osmânî nâzırı, Mevlevî tarikatına mensup Mudurnulu Mehmed Hâlid Bey, annesi Kırım Giray hanları sülâlesinden gelen Nefise Ruhsar Hanım'dır. Aile Karakayısoğulları diye bildiğinden Refik Halit de bir süre Karakayış soyadını kullanmış, daha sonra bunu Karay'a çevirmişti.

İlk öğrenimini Vezneciler'deki Şemsülmaârif Mektebi ile Göztepe'deki Taşmektap'te gören Refik Halit, on iki yaşında Galatasaray Mektebi Sultânîsi'ne kaydedildiyse de altı yıl sonra mezun olamadan ayrıldı (1906). Yazıldığı Mekteb-i Hukuk'ta öğrenci iken Maliye Nezâreti Devâir-i Merkeziyye Kalemî'nde kâtiplikle memuriyete başladı. Meşrutiyet'in ilânıyla okulu ve memuriyeti bırakarak *Servet-i Fünûn* ve *Tercümân-ı Hakikat* gazetelerinde çalıştı. Bir süre *Son Havadis* adıyla bir gazete çıkardı. Bu arada Beyoğlu Belediyesi'nde başkâtiplik yaptı. Kısa ömürlü Fecr-i Âtî edebî topluluğu arasında yer aldı. *Eşref*, *Şehrah*, *Kalem* ve *Cem* dergilerinde imzasız veya Kirpi takma adıyla yayımladığı siyasî yazı ve hicivlerinden dolayı tedirgin olan İttihat ve Terakkî iktidarı, Mahmud Şevket Paşa'nın katli hadisesiyle suçlananlar arasında onu da Sinop'a (1913), arkasından Çorum'a (1916) sürgün etti. Bu sürgün kendi isteğiyle önce Ankara'ya (1917), daha sonra Bilecik'e (1917-1918) çevrildi. Fırkada sözü geçen Ziya Gökalp'in aracılığıyla sürgün cezası kalkmaksızın İstanbul'da ikametine izin verildi (1918). Robert Kolej'de Türkçe öğ-